

## O‘ZBEKISTONDA MOLİYAVIY TIZIMNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI TARIXI

**Jo’rayeva Elenora**

*Mustaqil tadqiqotchi*

**Annotatsiya.** Mazkur tezisda O‘zbekistonda moliyaviy tizimning shakllanishi va tarixiy rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Moliyaviy munosabatlarning qadimgi davrlardan boshlab shakllanishi, Turkiston hududida Rossiya imperiyasi mustamlakachiligi davrida moliya va soliq tizimidagi o‘zgarishlar, sovet davrida markazlashgan moliyaviy tizimning qaror topishi hamda O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan keyingi milliy moliya tizimining shakllanish jarayonlari yoritiladi. Shuningdek, davlat budjeti, soliq tizimi, bank-moliya muassasalari va pul-kredit munosabatlarining rivojlanishi mamlakat iqtisodiy taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liqlikda tahlil qilinadi. Mustaqillik yillarida milliy moliyaviy tizimning huquqiy va institutsional asoslari yaratilgani, zamonaviy bank-moliya institutlari shakllangani hamda moliya tizimini isloh qilish jarayonlarining tarixiy ahamiyati ochib beriladi.

**Kalit so‘zlar:** O‘zbekiston, moliyaviy tizim, davlat budjeti, soliq, bank, pul-kredit munosabatlari, moliya siyosati, iqtisodiy islohotlar, milliy valyuta, moliyaviy institutlar.

Moliyaviy tizim har qanday davlatning iqtisodiy taraqqiyoti va ijtimoiy barqarorligini ta’minlovchi muhim institutlardan biri hisoblanadi. Uning shakllanishi va rivojlanishi davlat boshqaruvi, xo‘jalik munosabatlari, soliq siyosati, pul muomalasi, bank faoliyati va davlat xarajatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘zbekiston hududida moliyaviy munosabatlarning tarixiy ildizlari qadimgi davlatlar davriga borib taqalib, turli tarixiy bosqichlarda o‘ziga xos shakllarda rivojlangan.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Turkiston hududining Rossiya imperiyasi tarkibiga kiritilishi natijasida mavjud moliyaviy va soliq munosabatlarida jiddiy o‘zgarishlar yuz berdi. XX asrda esa sovet davlatining markazlashgan iqtisodiy tizimi tarkibida moliya va budget munosabatlari yangi mazmun kasb etdi. O‘zbekiston davlat mustaqilligiga erishgach, milliy iqtisodiyot talablariga javob beradigan mustaqil moliyaviy tizimni shakllantirish zarurati yuzaga keldi.

O‘zbekiston hududida moliyaviy munosabatlarning dastlabki ko‘rinishlari qadimgi davlatlar davridayoq shakllangan. Davlat xazinasi, soliqlar, boj va turli yig‘imlar davlat boshqaruvi hamda harbiy xarajatlarni moliyalashtirishning asosiy manbalari bo‘lgan. Qadimgi va o‘rta asrlarda Movarounnahr hududida faoliyat yuritgan davlatlarda yer, savdo, hunarmandchilik va boshqa xo‘jalik faoliyatlaridan olinadigan soliqlar davlat daromadlarining muhim qismini tashkil etgan.

O‘rta asrlarda davlat xazinasi va soliq tizimi davlatning iqtisodiy hayotida muhim o‘rin egallagan. Zakot, ushr, xiroj, boj va boshqa to‘lovlar aholining iqtisodiy faoliyati bilan bog‘liq holda undirilgan. Savdo yo‘llarining rivojlanishi esa bojxona va savdo yig‘imlarining davlat

moliyasidagi ahamiyatini oshirgan. Bu jarayonlar moliyaviy munosabatlarning jamiyat iqtisodiy hayotida tobora muhim institutga aylanganini ko'rsatadi.

XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston hududining Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olinishi bilan moliya va soliq tizimida yangi tartiblar joriy etila boshlandi. Mustamlaka boshqaruvi sharoitida davlat daromadlarini shakllantirish, soliqlarni yig'ish va moliyaviy boshqaruv Rossiya imperiyasi manfaatlariga moslashtirildi. Shu davrda savdo-iqtisodiy munosabatlarning kengayishi, bank muassasalari va kredit operatsiyalarining paydo bo'lishi moliyaviy munosabatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirdi.

XX asrning 20-yillaridan boshlab O'zbekiston hududida sovet moliyaviy tizimi shakllana boshladi. Moliya, budjet, soliq va kredit munosabatlari markazlashgan davlat iqtisodiy siyosatining tarkibiy qismiga aylandi. Korxona va tashkilotlarning moliyaviy faoliyati davlat tomonidan belgilangan reja va me'yorlar asosida amalga oshirildi. Davlat budjeti daromadlari va xarajatlari markazlashgan tizim orqali boshqarildi.

Sovet davrida bank tizimi ham davlat mulkiga asoslangan yagona markazlashgan tizim sifatida faoliyat yuritdi. Kredit berish, pul muomalasi, korxonalar hisob-kitoblari va boshqa moliyaviy operatsiyalar davlat tomonidan nazorat qilindi. Natijada moliya tizimining mustaqil iqtisodiy subyektlar faoliyatini rag'batlantirishdagi imkoniyatlari cheklangan bo'lsa-da, davlat miqyosida moliyaviy resurslarni markazlashtirish mexanizmi shakllandi.

O'zbekistonning 1991-yilda davlat mustaqilligiga erishishi mamlakat moliyaviy tizimi tarixida tub burilish yasadi. Mustaqil davlat sifatida O'zbekiston oldida milliy iqtisodiyot talablariga javob beradigan moliyaviy institutlarni yaratish, davlat budjetini mustaqil shakllantirish, bank tizimini isloh qilish va milliy valyutani joriy etish kabi muhim vazifalar paydo bo'ldi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida moliya tizimining huquqiy asoslari shakllantirildi. Davlat budjeti, soliqlar, bank faoliyati, sug'urta, kredit va boshqa moliyaviy munosabatlarni tartibga soluvchi qonunchilik bazasi yaratildi. Bu jarayon bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish siyosatining muhim tarkibiy qismi bo'ldi.

O'zbekistonda milliy valyuta – so'mning 1994-yil 1-iyuldan muomalaga kiritilishi milliy moliyaviy tizimni shakllantirishdagi muhim tarixiy voqealardan biri bo'ldi. Milliy valyutaning joriy etilishi mustaqil pul-kredit siyosatini amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratdi. Shu bilan birga, Markaziy bankning faoliyati va bank tizimining huquqiy asoslari takomillashtirildi.

Mustaqillik yillarida davlat budjeti va soliq tizimi ham bosqichma-bosqich takomillashtirildi. Soliq munosabatlarining huquqiy asoslari mustahkamlanib, davlat daromadlarini shakllantirish, tadbirkorlik faoliyatini tartibga solish va iqtisodiy jarayonlarni rag'batlantirishda soliqlarning roli oshib bordi. Moliya tizimida davlat bilan bir qatorda xususiy sektor va turli moliyaviy institutlarning ishtiroki kengaya boshladi.

XXI asrning boshlaridan O'zbekistonda bank-moliya tizimini modernizatsiya qilish, moliyaviy xizmatlar ko'lamini kengaytirish va iqtisodiyotning turli tarmoqlarini moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirishga e'tibor kuchaydi. Tijorat banklari,

sugʻurta kompaniyalari, lizing va boshqa moliyaviy institutlar faoliyatining rivojlanishi moliya bozorining institutsional tuzilmasini kengaytirdi.

2017-yildan boshlab Oʻzbekistonda iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichi boshlandi. Valyuta siyosatini liberallashtirish, bank-moliya tizimini isloh qilish, soliq yukini maqbullashtirish, budjet jarayonlarining ochiqqligini oshirish va davlat moliyasini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi. Mazkur jarayonlar moliyaviy tizimning zamonaviy bozor iqtisodiyoti talablariga moslashuvini tezlashtirdi.

Xulosa qilib aytganda, Oʻzbekistonda moliyaviy tizimning shakllanishi va rivojlanishi uzoq tarixiy jarayon boʻlib, uning mazmuni mamlakatdagi siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy oʻzgarishlar bilan chambarchas bogʻliq holda kechgan. Qadimgi davrlardagi xazina va soliq munosabatlaridan boshlab, mustamlaka davridagi moliyaviy boshqaruv, sovet davridagi markazlashgan moliya tizimi va mustaqillik yillarida shakllangan milliy moliyaviy tizimgacha boʻlgan jarayonlar Oʻzbekiston moliya tarixining asosiy bosqichlarini tashkil etadi.

Bugungi kunda moliyaviy tizimning rivojlanishi raqamli texnologiyalar, elektron toʻlovlar, zamonaviy bank xizmatlari, budjet shaffofligi va moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bilan bogʻliq holda davom etmoqda. Shu sababli Oʻzbekiston moliyaviy tizimi tarixini oʻrganish nafaqat iqtisodiy tarixni, balki davlat boshqaruvi va jamiyat taraqqiyotining tarixiy jarayonlarini chuqur anglash uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:**

1. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent.
2. Oʻzbekiston Respublikasining “Oʻzbekiston Respublikasining Markaziy banki toʻgʻrisida”gi Qonuni.
3. Mirziyoyev Sh.M. Oʻzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish boʻyicha Harakatlar strategiyasi toʻgʻrisida. – Toshkent, 2017.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi Oʻzbekiston strategiyasi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2021.
5. Oʻzbekiston tarixi. Oliy taʼlim muassasalari uchun darslik. – Toshkent.
6. Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy materiallari.